

SUPERIORITATEA LUI CRISTOS FAȚĂ DE ÎNGERI. CRISTOS NU DOAR UN MESAGER, CI MESAGERUL (EVREI 1:1-14)

OTILIA N. VEZENTAN (BERZAVA)*

ABSTRACT. The notion of revelation, the idea that God reveals essential aspects of God's being, will and work to human beings, has a fundamental significance in monotheistic religions, for which the dimension of worship is central. The idea of revelation is shared in both Christianity and Islam, each with its own perspective on the concept. From a Christian perspective, it is based on the understanding of a personal God. What humans can know about God is not simply the result of human reason trying to understand the divine, but it also involves God's actions in revealing himself. It is only through revelation that man can have a self-knowledge of God, where he actively makes himself known, being both the subject of this knowledge and its object. On the other hand, in Islam God is considered a solitary monad who remains a mystery, and the Muslim believer knows only his name and attributes described in the Qur'an. This paper aims to provide an exegetical analysis of Hebrews 1:1-14 from the perspective of its dogmatic content. Our goal is to present the Islamic perspective on angels as the main messengers in the context of revelation, and in so doing to demonstrate the superiority of Christ over the angels in position (given his superior name and absolute worship) and in nature (given his superior nature as the Son, his superior existence as Creator, and his superior dignity as eternal Lord).

KEY WORDS: Christ, the Son; Lord creator; angels, revelation, Qur'an

Introducere

Revelația divină stă la baza întregii epistemologii umane și este edificiul adevărului. Dumnezeu există, este creatorul omului și al universului și dorește să se descopere omului. Prin creație, omul a devenit imaginea lui Dumnezeu, fiind creat ca recipient al revelației, ceea ce înseamnă că în esență este făcut pentru a-L cunoaște și a-I răspunde lui Dumnezeu.

Termenul "revelație" provine din verbul latinesc *reveleo*, *revelare*, care înseamnă *a descoperi*, *descoperire*. Actul revelației este desemnat în Noul Testament prin folosirea a doi termeni, anume: *phanerosis* (apariție, revelație, vezi Kittel 1993: 6) și *apokalipsis* (a descoperi, a dezvălui, a apărea; vezi Lust, Eynikel, Hauspie 1992:

* OTILIA N. VEZENTAN (BERZAVA) este doctorand în teologie la Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad, România. E-mail: ljberzava@sbcglobal.net.

51). Prin urmare, indiferent de termenul utilizat pentru revelația supranaturală, ea rămâne o acțiune a lui Dumnezeu prin intermediul căreia Se descoperă, Se revelează. Revelația are rol esențial atât raportat la religie, cât și la teologie. Raportul dintre cele două este indisolubil, iar ordinea priorității este clar stabilită. Întotdeauna revelația cere răspunsul religiei, iar religia este irealizabilă în absența revelației. Revelația cere un răspuns, și anume religia. Așadar, revelația divină este punctul de referință prin care poate fi verificată validitatea oricărei teologii și religii. Revelația divină este actul liber, supranatural, prin care Dumnezeu, din proprie inițiativă și putere, Se descoperă, adică Se face cunoscut oamenilor: revelația este înțelegerea cognitivă a comunicării de Sine a lui Dumnezeu accesată prin credință, prin har. Cristos reprezintă culmea revelației supranaturale și deplina confirmare, deplina clarificare a sensului ei.

În religia islamică, revelația divină joacă un rol foarte important. În limba arabă, conceptul de *revelație* este considerat ca având corespondenți cuvinte formate pe baza a două rădăcini diferite: *wahy* și *nzl*. În traducerea Coranului în limba engleză, *wahy* este înțeles în mod obișnuit ca “revelație”, iar *awhā* ca “a dezvălui”, uneori “a inspira” sau “a incita”. Cuvintele derivate din a doua rădăcină, cum ar fi *nazala*, *nuzūl*, *nazzala* și *anzala*, transmit ideea de “coborâre”, “descindere” sau “trimitere jos”, având o puternică conotație legată de locul fizic (Yahya 2008: 180-196). Astfel, islamul diferențiază “inspirația” (*wahy*) de “revelație” (rădăcina *nzl*), care corespunde descendenței dintr-o carte. Cuvântul arab pentru fenomenul revelației este *wahy* și, strict vorbind, se aplică numai Coranului. *Wahy*, în sens mai larg, înseamnă a trimite un mesaj, adesea în secret, prin intermediul unui gest, prin transmitere scrisă sau prin inspirație. Pe scurt, *wahy* poate fi înțeles ca fenomen propriu-zis al comunicării divine, iar *tanzil* este conținutul acelei comunicări, dezvăluit într-o perioadă de timp (Afsaruddin 2020: 143-146).

Pe lângă revelația progresivă, Coranul este adesea asociat cu ideea de “descendență”. Musulmanii cred că, prin intermediul îngerului Jibreel (Gavril), Dumnezeu a dezvăluit ultimul mesaj adresat omenirii profetului Mahomed. Din perspectivă islamică, Coranul a fost a revelat cuvânt cu cuvânt și literă cu literă de însuși Dumnezeu, iar pentru musulmani Coranul nu este doar cartea sacră emisă direct de divinitate, ci însuși Cuvântul lui Dumnezeu.

Atât creștinismul, cât și islamul sunt religii monoteiste în care conceptul de revelație divină deține un rol fundamental; totuși, modalitatea revelației și caracterul ei sunt percepute diferit în cele două. Astfel, există o revelație divină personală în istorie, în persoana Fiului lui Dumnezeu, Isus Cristos, versus o religie în care Dumnezeu vorbește prin intermediul profetilor, iar mesajul său este transmis printr-un instrument într-un anumit spațiu și timp.

În acest context, articolul de față este o încercare de a argumenta superioritatea persoanei lui Isus Cristos față de îngeri în istoria revelației divine, o revelație personală, finală și desăvârșită, vis-à-vis de perspectiva islamică asupra îngerilor și a rolului acestora în transmiterea mesajului divin. Demersul nostru are la bază textul din Evrei 1:1-14, prin prisma conținutului său dogmatic.

Perspectiva Islamică asupra Îngerilor

Fundamentul islamului este credința sau *Imaan* (Hadi 2008: 6). Imaan, în teologia islamică, presupune credința omului în aspectele metafizice ale islamului. Definiția sa cea mai simplă este credința în cele șase articole de credință, cunoscute sub numele de *arkān al-īmān*. Credința sau Iman în limba arabă înseamnă a afirma ceva și a respecta afirmația făcută. Imaan înseamnă acceptarea tuturor articolelor de la baza credinței islamice. Actele de natură interioară pe care musulmanii le fac poartă numele de stâlpi ai credinței/ Imaan (Al-Sheha 2022: 17).

În religia islamică nu există un crez oficial, dar pentru musulmanii sunniți există șase învățături centrale sau articole de credință, care determină înțelegerea lor despre Dumnezeu (Sarwar 2021: 241). Această învățătură, cei șase stâlpi de bază ai credinței, poate fi găsită într-una dintre tradițiile (Ahadith) lui Mahomad, profetul islamului, după cum urmează: 1. Credința în Allah Preaînaltul 2. Credința în Îngerii lui Allah 3. Credința în Cărțile lui Allah 4. Credința în Mesagerii lui Allah 5. Credința în Ziua Judecării 6. Credința în Al-Qadaa (Predestinare) și Al-Qadar (Destin) (vezi Al-Sheha 2022: 17).

Credința în îngeri este unul dintre principiile de bază ale crezului, numit *aqeedah* (Ashqar 2002: 13), este fundamentul religiei, fără de care credința ar fi incompletă. Cuvântul *malaka* (înger) derivă din rădăcina *alaka*, *ma'lakah* și *ma'lak*, și înseamnă mesaj. Din această rădăcină derivă cuvântul *malaa'ik*, care înseamnă îngeri, pentru că ei sunt mesagerii lui Allah (Ashqar 2002: 14). Fiecare musulman are obligația de a crede în toți îngerii lui Allah, care fac parte din creația lui Allah, pe care i-a creat pentru a-l adora și pe care el însuși îi numește în Coran preacinstiți robi (vezi Bin Baz 2015: 24): „Ei zic: Cel Milostiv și-a luat un fiu! Mărire Lui! Însă ei nu sunt decât niște robi ținuți în cinste. Ei nu i-o iau înainte cu vorba și purced numai după porunca lui“ (Coran 21: 26-27).

După cum arată Coranul în următoarele versete, credința în îngeri este un principiu de bază al credinței și se află la chiar rădăcina revelației lui Allah și a mesagerilor săi, pentru că revelația lui Allah a fost mediată de îngeri, iar mandatarul revelației este îngerul Jibreel (Kishk 1996: 3):

Cuvioșia nu stă în a vă întoarce fețele spre Răsărit sau spre Apus, ci înseamnă a crede în Allah și în Ziua de Apoi, în îngerii, în Carte și în profeții... (Coran 2: 177).

Fiecare [dintre ei] a crezut în Allah, în îngerii lui, în scripturile lui și în trimișii lui [și ei zic]: Noi nu facem nici o deosebire între vreunul dintre trimișii săi. (Coran 2:285)

Cel care nu crede în Allah, în îngerii Săi, în Cărțile Sale, în trimișii Săi și în Ziua de Apoi, acela pribegeste în cea mai îndepărtată rătăcire. (Coran 4:136)

Crezul în îngerii este unul dintre principiile credinței și precede credința în Cărțile lui Allah și ale mesagerilor săi, deoarece Allah a dezvăluit Cărțile mesagerilor săi prin intermediul îngerilor. Negarea existenței îngerilor înseamnă negarea existenței lui Allah, cel ce emite revelația; negarea duce la respingerea revelării Cărților divine și, în consecință, a mesajului mesagerilor (Aziz 2011: 5).

Din perspectiva islamului, credința nu este corectă fără credința în îngerii. De aceea, Coranul menționează credința în îngerii înaintea credinței în Cărțile divine și în mesageri. Potrivit doctrinei islamice din Coran, oamenii au fost făcuți din lut, iar îngerii au fost creați de Allah din lumina (*Nur*) (vezi Ibrahim 1997: 79). Îngerii sunt ființe spirituale care se supun poruncilor lui Allah; de asemenea, ei sunt trimiși de Allah pentru a-i ajuta pe profeții și urmașii lui. Toți se supun lui Dumnezeu și împlinesc poruncile lui, sunt creați în așa fel încât întotdeauna să se supună și niciodată să nu acționeze împotriva poruncilor divine, să slujească continuu și să nu obosească a-i sluji lui Allah. Îngerii au fost creați să facă ce poruncește Allah: „Se tem de Domnul lor de deasupra lor, și fac ceea ce li se poruncește“ (Coran 16:50); „Oh, voi, cei care credeți! Păziți-vă pe voi înșivă și familiile voastre de un Foc ale cărui vreascuri sunt oamenii și pietrele și peste care sunt îngerii neînduplecați și aspri, care nu se răzvrătesc împotriva lui Allah în ceea ce le poruncește și care fac ce li se poruncește“ (Coran 66:6).

Îngerii reprezintă lumea nevăzută și sunt ființe pur spirituale ce-l adoră pe Allah. Ei nu au natură divină, sunt doar slujitorii lui Allah, sunt cu totul și cu totul supuși lui, făcând întotdeauna exact ce li se poruncește: „Mesia nu se va dezice niciodată de a fi rob lui Allah, și nici îngerii apropiați, iar pe aceia care se dezic de slujirea lui și se arată trufași îi va aduna la el laolaltă“ (Coran 4:172). Ca slujitori ai lui Allah, îngerii au misiunea de a prezenta oamenilor voința lui Allah (Seda 2002: 14). Îngerii sunt canalele prin care credincioșii musulmani pot deveni conștienți de legile și scopurile lui în viața lor; ei sunt slujitorii lui Dumnezeu și pot lua multe forme pentru a-i îndeplini poruncile, dar, spre deosebire de oameni, nu au liber arbitru, libertatea de a acționa și a hotărî după propria voință. Îngerii sunt obligați să se supună poruncilor lui Allah, sunt fără păcat

și, deci, pot intra în prezența tronului lui Allah, dar pot comunica și cu oamenii (Sarwar 2001: 242).

Îngerii nu se plictisesc și nu obosesc să se închine lui Dumnezeu: „Ai lui sunt cei din ceruri și de pe pământ. Iar aceia care sunt lângă el, nu se socotesc prea mari pentru a-l adora și nici nu ostenesc. Ei îi aduc laudă noaptea și ziua, fără oprire“ (Coran 21:19-20).

Din perspectivă islamică, îngerii sunt ființe spirituale create de Allah pentru a îndeplini diverse sarcini ce le-au fost încredințate. Îngerii nu au corpuri fizice, dar Coranul îi descrie ca având aripi, unii dintre ei au două, alții trei, iar alții mai multe: „Mărire lui Allah, Creatorul cerurilor și al Pământului, cel care a făcut din îngeri trimiși cu câte două aripi și cu câte trei și cu câte patru. El adaugă făpturii ceea ce voiește, căci Allah este cu putere peste toate“ (Coran 35:1). Îngerii sunt întotdeauna descriși ca bărbați. Există mai multe tipuri de ființe angelice, care nu pot fi numărate, fiecare îndeplinindu-și funcția sa. Numărul exact al îngerilor și îndatoririle lor sunt știute numai de Allah. „Și nu-i cunoaște pe oștenii Domnului tău decât numai El“ (Coran 74:13). Aceștia formează ierarhii și ordine cosmice variate, în sensul că au dimensiuni, statut și merite diferite. „Și nu este nici unul printre noi care să nu aibă un loc cunoscut! Noi suntem aranjați în rânduri și suntem cei care aducem laudă“ (Coran 37:164-166). Allah le-a atribuit îngerilor funcții specifice pe care trebuie să le îndeplinească, a informat despre numele și activitățile câtorva dintre ei, dar despre alții nu a dat informații. Musulmanul credincios, însă, trebuie să creadă în toți și în faptul că fac parte din creația lui Allah.

Îngerii pot lua forme umane în anumite circumstanțe care implică oameni. Musulmanii cred că, deși prin natura lor sunt invizibili, îngerii există în întregul univers. Fiecare musulman are doi îngeri păzitori: „El are îngeri care-l însoțesc unul după altul, înaintea lui și în urma lui, care-l veghează din porunca lui Allah“ (Coran 13:11), îngeri care înregistrează faptele bune și rele ale omului: „Însă peste voi sunt veghetori cinștiți, care scriu. Ei știu ce faceți voi“ (Coran 82:10-12). Îngerii au fost creați pentru a interacționa cu oamenii și a le aduce mesajul divin. Niciodată nu sunt departe, ci mereu în contact cu oamenii, în special când aceștia se roagă sau se gândesc la Dumnezeu (Sarwar 2002: 243). Funcția îngerilor este de a acționa ca emisari și agenți între Allah și mesagerii săi dintre oameni, pentru a-i duce la îndeplinire voia (Kuehn 2019: 337): „A coborât cu el Duhul cel credincios (îngerul Gavril) peste inima ta, pentru ca tu să fii dintre prevenitori, într-o limbă arabă limpede“ (Coran 26:193-195).

Cel mai mare dintre îngeri este Gabriel. Profetul islamului l-a văzut în forma sa originală. De asemenea, însoțitorii tronului lui Dumnezeu sunt printre cei mai mari îngeri. Ei îi iubesc pe credincioși și-l roagă pe Dumnezeu să le ierte

păcatele (Mufti 2006): „El știe ce este înaintea lor și ce este în urma lor. Iar ei nu mijlocesc decât pentru acela de care el este mulțumit, dar ei sunt cu teamă de El“ (Coran 21:28). Sarcina lor principală, din care derivă și numele lor, este de a transmite mesajele lui Allah profeților săi aleși. Această mare onoare este atribuită în principal liderului lor, Gabriel, mesagerul ceresc al lui Dumnezeu pentru omenire. El va transmite revelația de la Allah către mesagerii săi umani. Dumnezeu spune: „Cine este dușmanul lui Gavriil? El a pogorât [Coranul] în inima ta, cu îngăduința lui Allah, adevărind ceea ce se afla dinaintea lui, ca îndreptare și bunăvestire pentru credincioși. Spuneți: cine este vrăjmașul lui Gabriel, pentru că el aduce (revelația) în inima voastră prin voia lui Dumnezeu...?“ (Coran 2:97)

Arhanghelul Gabriel (Jibraeel) controlează comunicarea revelației divine către profeți. El a adus revelația coranică profetului Mahomed; îndatorirea lui a fost să transmită revelația lui Allah profeților și mesagerilor (Ibrahim 1997: 78). Îngerul Gabriel a fost intermediarul prin care s-a comunicat revelația sfintei cărți a musulmanilor, Coranul: „(Coranul) este cuvântul unui trimis dărnice (arhanghelul Gavriil), înzestrat cu mare putere, cu vază la Stăpânul Tronului“ (Coran 81:19-20). Când privește aducerea mesajului lui Allah, islamul învață că Allah nu comunică direct cu oamenii, în schimb folosește ființe speciale (oameni și îngeri) pentru a-și transmite mesajul.

Cu privire la îngeri găsim referințe în Coran, în faptele și cuvintele lui Mahomed. Cei mai importanți îngeri din islam sunt: Gabriel, a cărui responsabilitate era transmiterea revelației către profet; Mihail, înger răspunzător de bunăstare și compasiune; Azrael, îngerul morții; și Israfil sau Seraphiel, cel ce va suna din trâmbiță la judecata de apoi. În concluzie, conform islamului, operarea, întreținerea și controlul întregului univers, inclusiv al lumii noastre, le face Allah prin intermediul îngerilor lui (Hadi 2008: 5, 7). Astfel, „cel ce este dușman al lui Allah, al îngerilor săi și al trimișilor săi, al lui Gavriil și al lui Mihail, [să știe că] Allah este dușmanul necredincioșilor!“ (Coran 2:98) În percepție islamică, mijlocirea este întotdeauna o onoare pe care Allah o acordă mesagerilor și slujitorilor săi evlavioși. Când Allah vrea să ierte păcatele slujitorilor săi, poate face din mijlocirea slujitorilor săi evlavioși un mijloc de a ierta păcătosul și de a-și onora slujitorul evlavios (Aziz 2011: 58).

Textele Coranului și Sunnah menționează caracteristicile unor astfel de oameni privilegiați, pentru care îngerilor li se permite să mijlocească, să caute iertare și să ceară binecuvântarea lui Allah. De asemenea, îi citează pe acei oameni nefericiți împotriva cărora îngeri îl invocă și îi cer lui Allah să aducă distrugerea și eșec.

Allah ne spune că purtătorii Tronului și Îngerii care sunt în preajma Tronului îl slăvesc pe Domnul lor și cred în el, i se supun și cer iertare pentru cei ce cred, se roagă pentru iertarea credincioșilor și în special a celor care se pocăiesc (Aziz

2011: 73): „Doamne! Tu îți întinzi peste toate lucrurile îndurarea și știința Ta. Deci iartă-i pe cei care-ți cer iertare, se căiesc și urmează calea ta, și păzește-i de chinul iadului, Doamne! Și fă-i pe ei să intre în grădinile Edenului, pe care tu le-ai promis, ca și pe cei care au fost evlavioși dintre părinții lor, soțiile lor și urmașii lor, căci Tu ești Cel Puternic [și] Întelept [Al-'Aziz, Al-Hakim]. Și păzește-i pe ei de cele rele! Iar acela pe care-l păzești de rele, în Ziua Aceea, de acela Te-ai îndurat. Și aceasta este marea izbândă!“ (Coran 40:7-9) „Mai că se despică cerurile în înălțimi, când îngerii laudă mărirea Domnului lor și roagă de iertare pentru cei de pe pământ. Allah este iertător și îndurător [Al-Ghafur, Ar-Rahim]“ (Coran 42:5).

Superioritatea lui Cristos față de Îngeri

Superioritatea lui Cristos este dovedită nu numai prin relația pe care o are cu Dumnezeu, ci și prin relația Sa cu îngerii. Când ajungem să discutăm despre îngeri, intrăm în subiectul considerat „cel mai interesant și mai dificil dintre toate“ (Barth 1961: 169). În Vechiul Testament, îngerii sunt prezentați ca ființe personale, spirituale, cu statut de mesageri și slujitori ai lui Dumnezeu. Psalmul 148: 2-5 îi prezintă pe îngeri ca fiind produsul creației lui Dumnezeu. Actul creării lor a fost simultan. Îngerii au fost înzestrați cu putere și privilegii (sunt „fiii“ lui Dumnezeu prin creație și au plăcerea de a I se închina), dar limitați în spațiu și putere (2 Petru 2: 11), în inteligență (1 Petru 1: 11-12) și în sfințenie (Isaia 14:21). Îngerii sunt responsabili moral înaintea lui Dumnezeu, Creatorul lor. Condiția inițială a existenței lor este sfințenia, iar catalogarea lor ca buni sau răi se face în funcție de cel pe care-l slujesc (Dickson 1975: 25-28).

Fiecare referire la îngeri este în legătură cu un alt subiect. Astfel, îngerii nu pot fi tema unei discuții independente. Îngerii sunt direcționați către Dumnezeu și om, iar în particular către persoana și lucrarea lui Cristos (Matei 4:11, Luca 4:10-11). Menționarea lor se face mereu pentru a da mai multe date cu privire la Dumnezeu, la ceea ce face și la modul în care face El ceva (Barth 1961: 371).

Autorul Epistolei către Evrei vrea să demonstreze că Isus este superior îngerilor. Iudaismul acorda îngerilor un rol foarte important, aspect vizibil în Vechiul Testament. Îngerii erau considerați mediatori ai legii date de Dumnezeu (Galateni 3:19). Având la bază o astfel de mentalitate, probabil că unii dintre cititori aveau tendința de a-i preamări, nejustificat, pe îngeri, acordându-le reverența cuvenită exclusiv lui Dumnezeu. Cristologia deficitară (lucrarea și persoana lui Isus erau privite ca inferioare) de care se presupune ca suferea auditoriul, este, probabil, motivul comparației dintre Cristos și îngeri (Daryl 1990: 171). Cel mai extins pasaj cu privire la îngeri din Epistola către Evrei este 1:5-2: 9, care urmă-

rește să stabilească superioritatea lui Cristos față de îngerii. Cu toate că a fost făcut pentru puțin timp (prin actul întrupării, vezi Filipeni 2: 6-11) mai prejos de îngerii (Evrei 2:9), Cristos le este superior în orice privință.

Care este relația Fiului cu îngerii? În cele ce urmează vom analiza problema superiorității lui Cristos, dovedită prin poziția și esența (natura) Sa.

Superior prin Poziție

Nume Superior (Evrei 1:4)

Subiectul superiorității lui Cristos față de îngerii se naște din afirmația finală din Evrei 1:3, „stă la dreapta Măririi“. Aceasta nu înseamnă că Isus este pur și simplu unul dintr-o mulțime de îngerii, ci El este înălțat peste ei. Dacă în Evrei 1:3, superioritatea este sugerată prin poziția de onoare la care a fost înălțat, în 1:4 este indicată prin numele moștenit. Acest verset are două scopuri: concluzionează afirmația introductivă și pregătește scena primei secțiuni.

Autorul afirmă ca Isus a devenit $\tau\omicron\sigma\omicron\upsilon\tau\omega$ $\kappa\rho\epsilon\iota\tau\tau\omega\nu$ față de îngerii. Afirmarea superiorității lui Cristos include un cuvânt caracteristic Epistolei către Evrei: $\kappa\rho\epsilon\iota\tau\tau\omega\nu$. $\kappa\rho\epsilon\iota\tau\tau\omega\nu$ este un cuvânt-cheie în epistolă, întâlnit de nu mai puțin 13 ori (Evrei 1:4, 6:9, 7:7, 7:19, 7:22, 8:6 etc.). Cuvântul apare și în LXX (Septuaginta). Ideea este a unei ființe superioare în trăsături, în funcție („mult mai bun, diferit, superior“) și arată spre posesia unui statut înalt în comparație cu altcineva („superior față de“, vezi Louw și Nida 1989: 623). Ideea sugerată este a superiorității în demnitate, valoare sau avantaje, concepul fundamental fiind cel de putere, și nu de bunătate (Westcott 1977: 17).

Fiul a devenit $\gamma\epsilon\nu\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$. Rădăcina cuvântului este verbul $\gamma\iota\nu\omicron\mu\alpha\iota$, care are mai multe sensuri: „a forma“, „a fi“, „a deveni“, „a se întâmpla“, „a se mișca“, „a aparține“. Sensul în Evrei 1:4 este de „a fi“, adică a poseda caracteristici sigure (Louw și Nida 1989: 158). Fiul este mai bun decât îngerii, pentru că a moștenit $\kappa\epsilon\kappa\lambda\eta\rho\nu\omicron\nu\mu\eta\kappa\epsilon\nu$ un nume care atestă prin el însuși supremația. Rădăcina acestui cuvânt este verbul $\kappa\lambda\epsilon\rho\nu\omicron\nu\mu\epsilon\omega$, care gravitează în jurul ideii de moștenire. El este „Moștenitor“, în sensul de moștenitor natural, numit prin hotărâre sau prevedere legală. Ideea este a posesiei de drept. În Evrei 1:4, verbul este la indicativ perfect activ, indicând că numele moștenit de Cristos a fost, este și va fi o posesie permanentă (Kittel 1964/2: 766). Acest $\omicron\nu\omicron\mu\alpha$ moștenit este nespecificat. În Israel, precum în celelalte popoare, exista conștiința semnificației atașate numelui și puterea care rezidă din el. Numele indică o persoană, stabilește identitatea și este o parte indispensabilă a personalității. Se credea că omul este constituit din trup, suflet și nume. Philo spunea că numele este al doilea lucru atașat esenței fundamentale, la fel cum umbra însoțește trupul (Kittel 1964/5: 254, 261). Nu-

mele semnifică, în special în mintea iudeului, caracterul fundamental al cuiva și al lucrării sale. Numele nu este doar o etichetă asociată accidental cu cel care-l poartă, ci este expresia esenței (Hughes EP 1977: 50). Întrucât Isus a fost prezentat ca Fiu, idee ce devine tema următoarelor citate, este clar că numele mult mai bun moștenit de El este cel de Fiu; acesta implică cea mai apropiată și intimă relație (Guthrie 1988: 70). Cristos a moștenit numele de Fiu, așa cum a moștenit toate lucrurile (Evrei 1:2), prin numirea eternă a Tatălui.

Există mai multe teorii cu privire la calitatea de „Fiu” moștenită de Isus. *Prima teorie* este a calității de fiu prin *întrupare*. Cristos a existat din eternitate, dar nu a fost „Fiu” decât de la întrupare. A *doua teorie* este a calității de fiu prin *botez*, și susține că la botez Cristos a fost declarat „Fiul lui Dumnezeu” (Matei 3:17). A *treia teorie* este a calității de fiu prin *înviere*, și susține că înainte de evenimentul învierii nu se poate afirma că Cristos a fost Fiul lui Dumnezeu. Învierea este dovada clară a dumnezeirii și a calității de Fiu divin. Isus nu a fost făcut „Fiu” prin înviere, ci învierea l-a validat statutul de Fiu. Cea de-a *patra teorie* este a calității de fiu prin *înălțare*. Înălțarea nu l-a făcut „Fiu”, ci a declarat calitatea de Fiu divin și victoria Sa asupra păcatului și a morții. Cea de-a *cincea teorie* este a calității de fiu etern, care susține pre-existența ontologică a Fiului (Walvoord 1969: 39, 40).

În Evrei se vorbește despre calitatea de Fiu ca fiind un atribut permanent al lui Cristos, nu un titlu care l-a fost dat sau pe care l-a dobândit la înălțare (Ellingworth 1933: 105). Ideea este întărită prin folosirea în Evrei 1:3 a lui $\epsilon\mu\iota$ la timpul prezent, timp care indică permanența.

Inchinare Absolută (Evrei 1:6b)

Dacă prin folosirea lui $\pi\rho\omega\tau\omicron\tau\omicron\kappa\omicron\varsigma$ în Evrei 1:6a, autorul exprimă unicitatea relației de care se bucură Fiul, în Evrei 1:6b continuă să argumenteze supremația axiomatică a Fiului față de îngeri, citând Psalmul 97:7b din LXX. Originea citatului din Evrei 1:6b este considerată de unii ca fiind traducerea grecească (LXX) a cântării lui Moise din Deuteronom 32:43 (vezi Kistemaker 1984: 167).

Textul din Evrei 1:6b, $\pi\rho\sigma\kappa\upsilon\nu\eta\sigma\alpha\tau\omega\sigma\alpha\nu\ \alpha\upsilon\tau\omega\ \pi\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma\ \alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\iota\ \theta\epsilon\omicron\varsigma$, se găsește numai în LXX. În loc de $\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\iota\ \theta\epsilon\omicron\varsigma$, unii citesc $\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\iota\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \sigma\alpha\upsilon\ \upsilon\iota\omicron\upsilon\ \theta\epsilon\omicron\upsilon$. Autorul folosește $\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\iota\ \theta\epsilon\omicron\upsilon$ întrucât se potrivește cu scopul argumentului său: superioritatea lui Cristos față de îngeri (Isaac 1992: 167). Acest psalm intră în categoria psalmilor de întronare. Având cadru escatologic, Psalmul 97 îl prezintă pe Dumnezeu ca Domn veșnic peste întreg universul. În contextul original se referă la închinarea sau omagiul adus lui Dumnezeu, dar autorul înțelege textul ca profeție cu privire la înălțarea Fiului (Lane 1991: 28).

Poziția și modul de relaționare a îngerilor față de Fiul sunt exprimate de autor prin folosirea verbului προσκυνω. Verbul προσκυνω mai este folosit în Evrei 11:21 și deseori în LXX. În Noul Testament nu este folosit niciodată în relație cu un obiect, iar închinarea este întotdeauna dată unei ființe care se presupune că este divină. Sensul este de a „adora”, „a se închina”, adică „a te închina cuiva ca act de reverență, teamă sau implorare”; „a exprima închinarea nu numai prin poziția corpului, dar și printr-o atitudine și activitate reverențioasă” (Louw și Nida 1989: 218, 540). Verbul este la imperativ aorist activ, iar ideea sugerată este a autorității (Cristos este Dumnezeu) și încuviințării (închinarea adusă de ființele angelice dovedește autoritatea Fiului).

Isus este mai mare decât îngerii datorită statutului special conferit de numele moștenit. Acest statut implică ideea autorității, autoritate recunoscută prin închinarea adusă de παντες αγγελοι.

Superior prin Natură

Natură Superioară: Fiu (Evrei 1:7)

Următorul pas în argumentul autorului privind superioritatea lui Cristos este opoziția dintre natura schimbătoare a îngerilor și caracterul etern al Fiului. Contrastul este accentuat prin utilizarea construcției μεν (1:7a)... δε (1:8a).

Citatul folosit pentru susținerea argumentului este versiunea din LXX a Psalmului 104:4. Prepoziția προς din Evrei 1:8 și 1:13 introduce o adresare directă către Fiul, dar în 1:7 nu are aceeași funcție. În multe traduceri ale Psalmului 104:4, cuvântul αγγελος nu apare, dar în LXX apare frecvent (Kistemaker 1984: 41). Una dintre trăsăturile evidente ale Psalmului 104 este combinarea stilului specific imnului cu adresarea directă către Yahweh. Tema celebrată este măreția creației universului, înfăptuit de Dumnezeu, care este prezentat ca singurul Creator puternic (Allen 1983: 28). Înțelesul citatului este ambiguu, iar interpretările pot fi: Dumnezeu face din vânturi îngeri ai Săi sau face îngerii Săi din vânturi. Înțelesul nu este de a arăta semnificația lui πνευματα φλογα. Scopul citatului este să stabilească faptul că îngerii nu sunt mai mult decât λειτουργους lui Dumnezeu, și astfel sunt subordonați Fiului. Cuvântul λειτουργος este foarte rar folosit cu sens sacru. Există cinci referințe în Noul Testament, trei la Pavel, iar două în Evrei (1:7, 8:2). Sensul transmis este de slujitor (Kittel 1964/4: 230). Folosirea lui ποιων marchează un contrast. Statutul de ființă creată și efemeritatea slujirii îngerilor sunt plasate în contrast cu statutul și suveranitatea eternă a Fiului. Prin închinarea adusă, îngerii recunosc că Cristos are natură superioară. Ei sunt slujitori supuși lui Dumnezeu, iar Fiul prin esența Sa este Dumnezeu din eternitate.

Existență Superioară: Creator (Evrei 1:10)

Următoarea piesă în construirea argumentului este furnizată de Psalmul 102: 25, care prezintă demnitatea superioară a Fiului creator în contrast cu ordinea creată. Psalmul 102 îl prezintă pe Dumnezeu ca Împărat: El este întronat pe veci, iar calitatea de împărat a fost manifestată la creație. Înțelegerea cristologică a citatului (Ps. 102:5) este facilitată de LXX, unde Dumnezeu se adresează unuia pe care Dumnezeu îl numește κυριε. Termenul κυριε arată „exersarea personală a puterii peste oameni sau lucruri“. Omul poate fi atât subiectul care exercită puterea (domn), cât și obiectul (slujitor). În relație cu Dumnezeu, omul este obiectul. Aplicat la Isus, cuvântul implică putere legală și autoritate deplină, o poziție egală cu Dumnezeu, poziția Domnului înviat (Kittel 1964/2: 1040, 1042). Termenul trimite la conceptul de relație, care implică ideea de dependență.

Expresia κατ αρχας introduce activitatea cosmică de la început a Fiului. Termenul αρχας relaționat la noțiunea de timp are sensul de „început, principiu“, iar la cea de rang, sensul de „putere, dominație“. În LXX, de obicei αρχας indică începutul temporal. Este folosit frecvent pentru a exprima dominația, puterea, poziția de putere, poziția de conducere și, în final, persoana care exercită influență. În Noul Testament este folosit frecvent cu sensul de „început“ (Kittel 1964/1: 479, 481). Fiul există din eternitate, dar existența Lui nu este pasivă, ci activă. El este singurul prin care Dumnezeu θεμελιωσας a pus fundamentul întregului univers. Verbul θεμελιω apare numai aici, în Evrei, și înseamnă “piatră de la temelie” sau “fundament“. În sens literal este folosit cu referire la temelia unei case sau cetăți (Kittel 1964/3: 63). Pavel sumarizează în Coloseni 1:16: „Toate lucrurile au fost făcute prin El și pentru El.“

El este Domnul, iar îngerii sunt închinătorii; El este Creatorul, ei sunt creaturile; El este infinit în ființă și în putere, ei sunt finiți și dependenți. Toată creația poartă amprenta timpului, dar “Isus Cristos este același ieri și azi și în veci“ (Evrei 13: 8).

Destin Superior: Domn Veșnic (Evrei 1: 13-14)

Argumentul atinge punctul culminant în Evrei 1:13 prin citarea Psalmului 110:1. Folosirea perfectului ειρηκεν sugerează că actul instalării, la care se face referire, a avut loc în trecut, dar are efect continuu. Psalmul 110 este un psalm regal (interpretat de autor ca psalm mesianic) și conține o profeție despre un împărat israelit din perioada pre-exilică, căruia Dumnezeu i-a promis ca răsplată un tron la dreapta Sa. Psalmul 110:1 este unul dintre textele Scripturii iudaice cel mai des citat în Evrei. Este citat sau se fac referiri la el de 33 de ori în Noul Testament, iar în Evrei de 12 ori. Interpreții l-au aplicat mai multor persoane: lui David, Ezechia (vezi în secolul II la Iustin Martirul), iar mai târziu lui Mesia. În toate aceste

interpretări, ideea transmisă este de persoană care se bucură de un favor special din partea lui Dumnezeu. A fost citat de Hippolit pentru a dovedi că Cristos este un monarh ceresc, mai degrabă decât unul pământesc. Alții l-au citat pentru a argumenta natura divină și pentru a afirma gloria lui Cristos (vezi Hay 1973: 25, 28, 33, 48). Temele răspândite în întreaga expunere a autorului sunt cuprinse în acest psalm: filiația, suveranitatea, preoția și întronarea (Isaac 1992: 179). De altfel, Buchanan definește Epistola către Evrei ca “un midrash homiletic bazat pe Psalmul 110” (în Ellingworth 1933: 130).

Psalmul 110:1 se axează pe tema „șederii” și este văzut ca afirmare a statutului lui Cristos cel înălțat. Expresia καθου εκ δεξιων μου nu este doar o descriere simbolică a locului de cinste, ci și a sursei autorității și puterii. Șederea εκ δεξιων μου a fost privită de rabini ca simbol al pasivității. În lumea antică, partea dreaptă era identificată cu măreția, puterea și divinitatea. În iudaism era un simbol asociat cu superioritatea și favoarea. În creștinismul timpuriu, partea dreaptă era înțeleasă ca implicând puterea divină, adesea asociată cu creația și conducerea lumii și aproape întotdeauna cu salvarea (Hay 1993: 53, 56). Totuși, șederea lui Cristos nu implică o stare de pasivitate, întrucât El le pregătește un loc urmașilor Săi, așadar înțelesul este: „unul care are demnitatea regală egală cu Mine (Vincent 2010: 392).

În Evrei 1:3, Isus este prezentat ca stând El însuși la dreapta lui Dumnezeu, iar 1:13 explică faptul că întronarea s-a realizat prin voia și la inițiativa Tatălui. Întrebarea retorică conclusivă din Evrei 1:14 este un comentariu exegetic la Psalmul 104:4 (1: 7). Desemnarea îngerilor λειτουργικα πνεθματα are echivalent în cuvintele λειτουργους și πνευματα din Evrei 1:7. Îngerii au loc clar în oikonomia răscumpărării (ei sunt mediatorii Legii, vezi Galateni 3:19, și slujitorii celor mântuiți, vezi Evrei 1:14), dar nu stau la dreapta lui Dumnezeu (Lane 1991: 31). Cristos are demnitatea, poziția cea mai înaltă. El este co-regent cu Tatăl. În schimb, îngerii αγγελος sunt duhuri slujitoare, trimise de Dumnezeu să slujească celor ce vor moșteni mântuirea. Atât cuvântul ebraic מַלְאָכִים, cât și grecescul αγγελος se trag din rădăcina verbală αποστειλλω, care înseamnă „a trimite”. Îngerul este trimis să îndeplinească o misiune specială (Hughes EP 1977: 70).

Destinul îngerilor este să slujească, de aceea nici un înger nu a fost invitat să stea la dreapta lui Dumnezeu. Destinul lui Cristos este să domnească (Apocalipsa 19:15-17). Domnia Lui este permanentă, fapt sugerat prin verbul καθου folosit la timpul prezent. Prin înălțarea la loc de cinste, Isus devine Domnul lumii și împărtășește gloria, puterea și dumnezeirea lui Dumnezeu Tatăl.

Concluzii

În tradiția musulmană, credința în îngeri este un principiu fundamental al crezului, temelia revelației lui Allah. Mai mult, ea precede credința în cărțile lui Al-

lah și în mesagerii Lui, credința cuiva fiind considerată incompletă fără ea. Din perspectivă islamică, statutul lui Isus este inferior îngerilor, fiind considerat doar unul dintre profeți, în timp ce îngerii sunt socotiți fără păcat, capabili să intre în prezența tronului lui Allah și să mijlocească pentru iertarea credincioșilor, rolul lor fiind de agenți ai lui Allah ce transmit oamenilor mesajul divin.

Prin contrast cu această perspectivă, Epistola către Evrei face comparații între Vechiul și Noul Legământ pentru a arăta că Isus este superior în orice fel. Poziția de prim rang a lui Cristos cel înviat și înălțat este confirmată și de superioritatea Sa față de ființele angelice. Numele care-L distinge pe Cristos de îngeri și-I dă o poziție superioară este de „Fiu“, nume care dovedește onoarea și demnitatea, măreția la care a fost înălțat Cristos. Superioritatea nu este obișnuită, ci este una a puterii, domniei, calității, supremației în rang și demnitate. Primul aspect al superiorității este permanența posesiunii (Tofană 1996: 103). Superioritatea lui Cristos față de îngeri, în calitate de Fiu, este subliniată și prin actul închinării îngerilor (Evrei 1:6). Demnitatea pozițională nu corespunde clasei îngerilor, ci numai unicului Fiu al lui Dumnezeu, destinat să domnească.

Folosirea lui ο ποιων în Evrei 1:7 scoate în evidență superioritatea lui Cristos față de îngeri. Statutul îngerilor este de creaturi, slujitori ai voci Sale. Schimbarea lor accentuează caracterul neschimbat, etern al Fiului, și subliniază inferioritatea îngerilor față de Fiul (MacArthur 1983: 32).

Psalmul 110 joacă un rol important în dovedirea superiorității lui Cristos nu numai ca Fiu și Domn, dar și ca Mare Preot și Răscumpărător. Acțiunea din Evrei 1:13 făcută de Tatăl în favoarea Fiului constituie încoronarea supremației Fiului față de îngeri și de întreaga creație. Nici unui înger nu i s-a permis să stea la dreapta lui Dumnezeu; numai Fiul ocupă acest loc (Filipeni 2:10). El este destinat să fie Domnul întregului univers. Prin contrast, destinul îngerilor este să continue să slujească, de aceea Cristos le este în mod infinit superior. Isus Cristos este superior pentru că a existat dintotdeauna. El este superior îngerilor prin numele moștenit, prin închinarea primită, prin natura ființei, existența și destinul Său.

Bibliografie

- Afsaruddin A (2020) *The Concept of Revelation in Islam*. In Tamer G (ed) *The Concept of Revelation in Judaism, Christianity and Islam* (Key Concepts in Interreligious Discourses, 1). Volume 1. Berlin: De Gruyter.
- Allen JC (1972) *General Articles Hebrews-Revelation*. Nashville, TN: Broadman.

- Allen CL (1983) Psalm 101-150. *Word Biblical Commentary*, volume 12. Waco, TX: Word Books Publisher.
- Al-Sheha A-R (2020) *The Key to Understanding Islam*. Rabwah: Islamic Propagation Office.
- Ashqar US (2002) *The World of the Noble Angels in the Light of the Qur'an and Sunnah*. Islamic Creeds Series, volume 2. Riyadh: International Islamic Publishing House.
- Attridge WH (1989) *The Epistle to the Hebrews*. Philadelphia, PA: Fortress Press.
- Aziz AS (2011) *Faith in the Angels and People who deserve the Salaat of Allah's Angels and those who deserve their La'nah*. Quran Sunnah Educational Programs.
- Barclay W (1978) *Jesus as they saw Him. New Testament Interpretation of Jesus*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Barth K (1961) *Church Dogmatics*. Volume 3. Edinburgh: T & T Clark.
- Bateman WH, Smith S (2021) *Hebrews: A Commentary for Biblical Preaching and Teaching*. Kerux: Kregel Ministry.
- Bin Baz AABA (2015) *The Authentic Creede and the Invalidators of Islam*. London: Darussalam.
- Brown R (1982) *The Message of Hebrews*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press.
- Brown C (1967) *The International Dictionary of New Testament Theology*, volume 1. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Bruce FF (1985) *The Epistle to the Hebrews. The New International Commentary on the New Testament*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Brunner E (1942) *The Mediator, A study of Central Doctrine of Christian Faith*. New York, NY: Macmillian.
- Daryl JC (1990) The Angels, Sonship and Birthright in the Letter to the Hebrews. *Journal of the Evangelical Theological Society*–Art 33(2).
- Dickson CF (1975) *Angels elect and evil*. Chicago, IL: Moody Press.
- Ellingworth P (1933) *Commentary on Hebrews. New International Greek Test Commentary*, Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Erickson JM (1998) *Teologie Creștină*, volumes 1, 2. Oradea: Cartea Creștină.
- Forsyth PT (1957) *God the Holy Father*. Edinburgh and London: Saint Andrew Press.
- France RT (1996) The Writer of Hebrews as a Biblical Expository. *Tyndale Bulletin* – Art 47.
- Gooding D (1995) *O împărăție care nu poate fi clătinată*. Cluj-Napoca: Logos.
- Grudem W (1988) *Systematic Theology. An Introduction to Biblical Doctrine*. Leicester: InterVarsity Press.

- Guthrie D (1988) *The Letter to Hebrews. Tyndale New Testament Commentaries*. Leicester: InterVarsity Press.
- Hadi SA (2008) *Basics of Religious Education*. Fifth Edition (revised). Islamabad: Islam International Publications.
- Harris JM (1992) *Jesus as God. The New Testament use in θεος*. Grand Rapids, MI: Baker.
- Hay MD (1993) *Glory at the Right Hand: Psalm 110 Early Christianity*. New York, NY: Abingdon.
- Houston MJ (1980) *I believe in the Creator*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Hughes EP (1977) *A Commentary on the Epistle to the Hebrews*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Hughes RK (2015) *Hebrews: An Anchor for the Soul*. Wheaton, IL: Crossway.
- Ibrahim IA (1997) *A Brief Illustrated Guide to Understanding Islam*. Houston, TX: Darussalam.
- Isaac EM (1992) *Sacred Space. An Approach to the Theology of the Epistle to the Hebrews*. Sheffield: Sheffield Academic.
- Jamieson RB (2021) *The Paradox of Sonship, Christology in the Epistle to the Hebrews*. Studies in Christian Doctrines and Scripture. Madison, WI: IVP.
- Kishk A al-H (1996) *World of the Angels*. London: Dar Al Taqwa.
- Kistemaker JS (1984) *Expository of the Epistle to the Hebrews. New Testament Commentary*. London: Evangelical Press.
- Kittel G (1993) *Theological Dictionary of the New Testament*, volume IX. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Kittel G (1964) *The Dictionary of the New Testament*, volumes 1, 2, 3, 4, 5. Grand Rapids, MI: Eerdmans. vol. 1, 2, 3, 4, 5.
- König A (1988) *New and Greater Things. Re-evaluating the Biblical Message on Creation*. Pretoria: Unisa Press.
- Kruger MJ (2021) *Hebrews for You, God's Word for You*. Epsom: The Good Book Company.
- Kuehn S (2019) *The Intermediate Worlds of Angels. Islamic Representations of Celestial Beings in Transcultural Contexts*. Beirut: Ergon Verlag.
- Lane LW (1991) *Hebrews 1-8. Word Biblical Commentary*. Dallas, TX: Word Books.
- Louw JP, Nida E (1989) *Greek English Lexicon of New Testament Based on Semantic Domains*. New York, NY: United Bible Society.
- Lust J, Eynikel E, Hauspie K (1992) *A Greek- English Lexicon of the Septuagint*, part I. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Macarthur JF (1983) *New Testament Commentary. Hebrews*. Chicago, IL: Moody Press.

- Macarthur JF (2016) *Hebrews: Christ-perfect Sacrifice, Perfect Priest*. Nashville, TN: Thomas Nelson.
- Maclead JD (1989) The Literary Structure of the Book of Hebrews. *Biblioteca Sacra-Art* 146(528).
- Mcnaughton SI (2022) *În dialog cu islamul. O perspectivă doctrinară evanghelică*. Oradea: Făclia.
- Mohler RA (2017) Exalting Jesus in Hebrews. *Christ-Centered Exposition Commentary*. Nashville, TN: Broadman & Holman.
- Murray J (1955) *Redemption Accomplished and Applied*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Owen J (1983) *Hebrews, Exposition of Hebrews Chapter 1-3:6*. Volume 3. Edinburg: The Banner of Truth Trust.
- Peterson GD (2020) *Hebrews. An Introduction and Commentary*. Madison, WI: Tyndale New Testament Commentaries.
- Ramm B (1971) *Special Revelation and the Word of God*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Rienecker F, Rogers C (1980) *Lingvistic Key to the Greek New Testament*. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Rolls JC (1984) *The Indescribable Christ*. Neptune, NJ: Laizeaux & Brothers.
- Runia K (1987) Why Christianity of All Religions? *European Journal of Theology-Art*.
- Sarwar G (2001) *Islam: Beliefs and Teachings*. London: Muslim Educational Trust.
- Schirmacher C (2008) *The Islamic View of Major Christian Teaching*. Bonn: Culture and Science.
- Schreiner T (2021) *Hebrews: Evangelical Biblical Theology Commentary*. Bellingham, WA: Lexham Press.
- Seda P (2002) *Islam Is: An Introduction to Islam and Its Principles*. Rabwah: Islamic Propagation Office.
- Soubourin L (1987) *The Name and the Title of Jesus*. New York, NY: Macmillan.
- Stăniloae D (1987) *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*. Craiova: Editura Mitropolia Olteniei.
- Stott RW (1982) *Crucea lui Cristos*. Wheaton, IL: Societatea Misionară Română.
- Tofană S (1996) *Iisus Cristos Arhiereu veșnic după Epistola către Evrei*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Vincent MR (2010) *Word Studies in the New Testament*, volume 4. McLean, VA: MacDonald Publishing.
- Walter M (1996) *Împărăția cultelor eretice*. Oradea: Cartea Creștină.
- Walwoard J (1969) *Jesus Christ Our Lord*. Chicago, IL: Moody Press.

- Westcott BF (1977) *The Epistle to the Hebrews*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Wuest SK (1947) *Hebrews in the Greek New Testament*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Yahya M (2008) Revelation. In Winter T (ed) *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Surse Internet

- Mufti I (2006) *Belief in Angels–The Religion of Islam*, www.islamreligion.com. Accesat în 12.12.2022.